

Лозова О.М. Психосемантичний аспект регіональних ментальностей в Україні / Лозова О.М.// Наукові записки НАУКМА: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота.– 2010. – Т.110.– С.34-39.

УДК 159.95

Лозова О.М.

ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ РЕГІОНАЛЬНИХ МЕНТАЛЬНОСТЕЙ В УКРАЇНІ

У статті узагальнено дані емпіричного дослідження психосемантичної репрезентації концепту «ми» у свідомості представників чотирьох регіонів: Тернополя, Донецька, Запоріжжя і Києва. Порівняльний факторний аналіз даних дозволив виявити низку спільних і відмінних аспектів семантики цього концепту у регіональних ментальностях України.

Ключові слова:

Lozova O.

PSYCHOSEMANTICAL ASPECT OF REGIONAL MENTALITIES IN UKRAINE

The article accesses the data of empirical research of psychosemantical representation of the concept of “we” in the consciousness of representatives of four regions: Ternopil, Donetsk, Zaporizhia and Kyiv. Comparative factor analysis of the data showed a number of common and different aspects of semantics of this concept in the regional mentalities of Ukraine.

Key words: psychosemantics, psycho-semantic reconstruction, psychosemantical representation of the concept of “we”, regional mentalities of Ukraine.

Актуальність дослідження.

Ментальні розбіжності між представниками різних регіонів України стали не лише фактом масової свідомості, але й об'єктом наукових досліджень. У 90-х роках ХХ століття проблематика ментальностей розвивалася переважно в лоні етнопсихології, політичної психології [4, 8, 12], проте останнім десятиліттям вона постала як самостійна царина досліджень [2, 6].

Відомо, що регіональні ментальності України поділяються на західноукраїнську, східноукраїнську, центральну і південну.

Західноукраїнська ментальність історично склалася на ґрунті католицько-протестантської цивілізації, ідеології гуманізму, лібералізму та представницької демократії, міцних традицій консолідації на національному ґрунті, західноєвропейських політичних і культурних орієнтацій та індивідуального типу господарювання і підприємництва.

Східноукраїнська ментальність утворилася на основі східнохристиянської цивілізації, якій притаманна сакралізація державної влади й колективістична орієнтація діяльності. „Будови століття”, масштабні припливи людських ресурсів з інших районів СРСР призвели до неминучого розмивання культурної самобутності місцевого населення. Східна регіональна ментальність, на думку О. Михайлича, являє собою симбіоз авторитарно-кримінального типу міської ментальності і сільських традицій [7].

«Центральна та північна Україна найменш розбавлена інонаціональними елементами. Міста, які в останні десятиріччя різко розрослися за рахунок мігрантів із села, мають значний прошарок людей з психологією, близькою до селянської» [7, с. 2].

Південь України є традиційною промисловою зоною країни, де переважають політичні та соціально-економічні цінності робітничого класу. Етнічний склад дуже строкатий, населення переважно російськомовне з традиційною історичною, економічною, культурною та сімейно-родинною орієнтацією на Росію [10]. Після проголошення незалежності України регіональна ідентичність на Півдні і Сході стала виконувати компенсаторну функцію, заступаючи для багатьох жителів уже втрачену та поки що не набуту нову державну ідентичність [4, с. 166].

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Предметом нашого дослідження виступив один із конструктів територіальної ідентичності особистості – конструкт «Ми» як елемент регіональної ментальності представників названих українських регіонів.

На думку Н.А. Шматко і Ю.Л. Качанова, механізмом територіальної ідентичності, що реалізує її смислотвірну функцію у свідомості індивіда, може слугувати «ситуативне формування особливого образу «Я-член територіальної спільноти». Одним із соціально-психологічних наслідків територіальної диференціації виступає той факт, що індивіди схильні максимально збільшувати сприймані розходження між територіальними спільнотами й мінімізувати розбіжності між членами однієї й тієї ж спільноти [11, с. 96]. З урахуванням більшої суб'єктивної насиченості ставлення до територіальних спільнот порівняно з індивідами і була сформована предметна область нашого дослідження – не як концепт «Я», а як концепт «Ми».

Методом дослідження став етнічний семантичний диференціал, в основу якого покладено вербалізовані самохарактеристики українського народу [3]. Факторизація даних проводилася на основі комп'ютерної програми SPSS за допомогою методу головних компонентів. Рівень статистичної значущості факторів для даної вибірки був встановлений у показниках не нижче 5 %, а рівень статистичної значущості шкал – 0.50.

Групи учасників емпіричного дослідження (n=324) формувалися методом суцільної вибірки; добір учасників за віковим і статевим факторами забезпечив групам якість гетерогенності. Важливою умовою формування груп був також фактор осілості: респонденти мали проживати на даній території не менше 15 років.

У виборі міст ми керувалися критерієм їхньої типовості для регіональної ментальності. На думку О. Михайлича, «в окремих випадках жителі певної області можуть мати думку, відмінну від характерної для регіону в цілому» [7, с. 4]. Серед таких, за результатами проведеного автором дослідження відмінностей територіально-громадянської самоідентифікації, названі Закарпатська область (західний регіон), Чернігівська та Житомирська області (центральний регіон), Луганська область (східний регіон) та АР Крим (південний регіон). Тому ми зупинили свій вибір на областях, жителі яких у

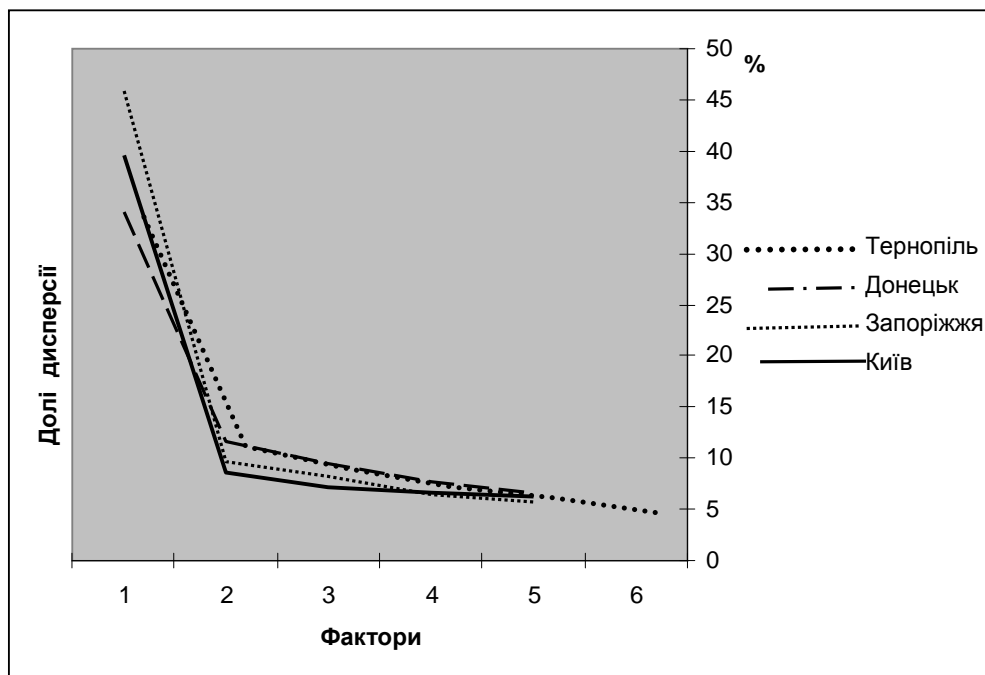
соціологічних дослідженнях стабільно показують типову для регіону картину даних – Тернопільській, Донецькій, Запорізькій і Київській (далі назви міст позначатимуть відповідні частки вибірки).

Результати емпіричного дослідження та їх обговорення.

Відомо, що більша кількість факторів свідчить про більшу диференційованість системи уявлень про об'єкт, ширший його семантичний простір і, відповідно, більшу когнітивну складність респондентів у даній сфері знань. «Когнітивна диференційованість – це міра того, наскільки складним і багатомірним є сприйняття даною людиною даної галузі досвіду. Останнє обмеження не випадкове, оскільки людина може бути когнітивно диференційованою в одній галузі й недиференційованою – в іншій»[5, с. 238].

У нашому емпіричному дослідженні від кожної з груп респондентів після застосування процедури факторизації даних було отримано від чотирьох до шести факторів.

Якщо «для оцінки КД (когнітивної диференційованості) можна використовувати такий параметр, як вага першого, головного компонента (відсоток поясненої дисперсії)» [5, с. 238], то постає питання про коректність цього підходу при необхідності порівняти схожі масиви даних. Іншими словами, якщо вага першого фактора є диференційною ознакою, то вона має бути такою ж диференційною ознакою для наших обчислень. Для верифікації зворотної гіпотези (гіпотези про недостатність даного критерію) ми порівняли відсоткові пропорції ваги кожного з факторів в експериментальних групах і переконалися у неможливості коректного зіставлення занадто статистично подібних груп (рис.1).

Рис.1. Графік статистичної ваги факторів

Критерій кам'янистого осипу (Cattell, 1966) дозволяє знайти таке місце на графіку, де спадання власних значень зліва направо максимально вповільнюється (передбачається, що праворуч від цієї точки міститься тільки дрібнодисперсний «факторіальний осип»). За цією логікою ми мали б обмежитись розглядом не більш ніж трьох факторів, що значно звузило б поле аналізу.

Крім того, промовистим фактом проти використання для аналізу лише параметра «вага першого компонента» у нашому випадку є повне співпадіння показників даного параметра у групах Тернопіль і Донецьк, за винятком того, що тернопільці «спродукували» на один фактор більше.

Очевидно, значно більш виразним має бути критерій зв'язків між конструктами. Так, антиномією до когнітивної диференційованості виступає монолітність системи конструктів ("зчепленість" у єдиний великий кластер). Відтак, чим вищою є середня величина зв'язків між конструктами, тим менш когнітивно диференційованим є суб'єкт/група. Для оцінки ступеня КД В.І. Похилько пропонує застосовувати міру «інтенсивності зв'язків» (за Д. Банністером), яка вираховується як сума квадратів коефіцієнту кореляції і-того конструкта з j-тим конструктом, помножених на сто.

На нашу думку, існує більш легкий спосіб встановлення зв'язків між конструктами, простота якого не позбавляє його репрезентативності стосовно слабо диференційованих об'єктів, які мають місце в нашому випадку. Мається на увазі відношення наповненості факторів до кількості цих факторів у групах даних. Вважаємо, що інтерпретація висновків нашого дослідження має визначатися саме добутком цих параметрів. За цими ознаками лідирує група Тернопіль (шість факторів, середній об'єм фактора 4,33), другу позицію посідає Київ (п'ять факторів, середній об'єм фактора 4,4), далі йде Запоріжжя (п'ять факторів, середній об'єм 5,6), а завершає ряд Донецьк (п'ять факторів, середній об'єм 6,4). Таким є вектор розташування ментальностей жителів міст України від диференційованості до монолітності системи конструктів «Ми».

Не став несподіванкою і той результат, що в жодному випадку виділені фактори не є біполярними і в їхньому змісті не виявлено жодного статистично значущого (на рівні 0,50) негативного показника. Відомо, що етнічні автостереотипи будь-якого народу передаються засобами позитивних самохарактеристик. Так, за даними «Словника асоціативних означень іменників в українській мові» Н.П. Бутенко, переважна більшість асоціатів до лексеми-стимулу «народ» мають позитивну семантику: дружний, великий, величний, сміливий, добрий, працьовитий, рідний, щасливий, мужній, чесний, вільний, розумний, сумний, добродушний, знедолений [1].

Таким чином, вага кожного фактора (сумарний відсоток поясної ним дисперсії) поряд з його змістовим об'ємом (кількість представлених у ньому конструктів) складає загальний зміст і структуру уявлень жителів кожного міста про групове (регіональне) «Ми».

Розглянемо зміст і структуру факторів, вилучених у процесі семантизації даного об'єкта послідовно стосовно кожної групи респондентів. У графах таблиці 1 зазначено відсоток поясненої фактором дисперсії, власні значення компонентів і назви, надані факторам.

Таблиця 1.

**Вилучені компоненти факторів семантизації поняття «Ми»
представниками регіональних ментальностей**

фактори	Тернопіль	Донецьк	Запоріжжя	Київ
I	34.022 % добрий 0,882 щасливий 0,867 український 0,812 сміливий 0,793 дружний 0,657 могутній 0,643 шляхетний 0,638 чесний 0,587 сильний 0,565 Сила моральності	34.022 % дружний 0,856 правильний 0,807 зрозумілий 0,802 чесний 0,797 щасливий 0,791 шляхетний 0,785 український 0,697 вільний 0,690 міцний 0,670 приємний 0,644 відкритий 0,612 великий 0,515 Правда і моральність дружби	45.882 % мужній 0,817 гарний 0,816 самобутній 0,800 сміливий 0,795 веселий 0,743 енергійний 0,706 гордий 0,675 розумний 0,624 добрий 0,606 досвідчений 0,578 приємний 0,534 Краса мужності	39.656 % сміливий 0,754 досвідчений 0,674 самобутній 0,651 рідний 0,586 добрий 0,564 природний 0,561 відкритий 0,506 Унікальний досвід сміливості й відкритості
II	11.730 % зрозумілий 0,814 гарний 0,771 веселий 0,674 природний 0,504 Зрозуміла природність	11.730 % досвідчений 0,799 самобутній 0,759 розумний 0,658 гордий 0,642 могутній 0,608 енергійний 0,596 сміливий 0,557 Досвід сили й енергійності	9.64 % шляхетний 0,766 щасливий 0,762 дружний 0,727 чесний 0,713 могутній 0,641 вільний 0,628 Шляхетність сили й волі	8.608 % могутній 0,888 мужній 0,714 шляхетний 0,708 Шляхетність сили й мужності
III	9.546 % мужній 0,780 єдиний 0,728 самобутній 0,681 вільний 0,651 відкритий 0,501 Маскулінність	9.546 % мужній 0,763 природний 0,762 близький 0,747 гарний 0,686 рідний 0,676 добрий 0,590 молодий 0,536 Природна маскулінність	8.285 % український 0,828 близький 0,798 правильний 0,794 простий 0,720 зрозумілий 0,669 Простота і зрозумілість українського	7.194 % простий 0,882 зрозумілий 0,728 приємний 0,629 правильний 0,547 міцний 0,541 Простота і зрозумілість сили
IV	7.703 % молодий 0,913 розумний 0,749 шляхетний 0,582 Молодий інтелект	7.703 % єдиний 0,775 простий 0,748 молодий 0,531 Спільність молодечої простоти	6.45 % молодий 0,811 природний 0,713 міцний 0,703 рідний 0,532 молода сила	6.596 % веселий 0,826 дружний 0,736 чесний 0,621 Щирість дружби

V	6.650 % великий 0,932 енергійний 0,631 близький 0,511 Енергійність	6.650 % веселий 0,753 приємний 0,553 відкритий 0,539 Емоційна відкритість	5.67 % єдиний 0,855 відкритий 0,543 Об'єднавча відкритість	6.281 % енергійний 0,815 близький 0,633 розумний 0,566 український 0,500 Енергійність і розум
VI	5.148 % гордий 0,895 приємний 0,533 Самоповага			

Тернопіль. На прикладі цієї групи буде показано спосіб семантизації отриманих конструктів, стосовно ж наступних трьох груп наводитимуться лише інтерпретації узагальненої семантики факторів.

Психосемантичний зміст провідного, першого фактора (34,0% поясненої дисперсії) визначається трьома провідними категоріями: добра (0,882), щастя (0,867) та українськості (0,812). Додаткова семантика фактора будується на категоріях, що виражають стеничні якості «Ми» (сміливий, могутній, сильний) та його моральні якості (дружний, шляхетний, чесний). Спільна семантика фактора може бути вербалізована як *Сила моральності*.

Другий фактор (11,7%) задається провідною категорією «зрозумілий», яка пов'язується з категоріями краси, веселості та власне природності. *Зрозуміла природність*.

Третій фактор (9,55%), утворений конструктами мужній, цілий, самобутній, вільний, відкритий, у своїй семантиці зводиться до категорії *Маскулінність*.

Четвертий фактор (7,7%): молодий, розумний, шляхетний. Недвозначно семантика фактора укладається в поняття *Молодий інтелект*.

П'ятий фактор (6.650 %) склали категорії великий, енергійний та близький. Фактор отримав назву *Енергійність*.

Шостий (5.148 %): гордий,приємний. Це фактор *Самоповага*.

Назагал можна сказати, що тернопільці відчують власне групове «Ми» як похідне від українськості, на якій саме і базується спільне добро і щастя. Це «Ми» сильне своєю моральністю, маскулінне, зрозуміле у своїй природності й несе в собі якість нового розуму.

Донецьк. Психосемантичний зміст першого фактора (34,0% поясненої дисперсії) визначається трьома провідними категоріями: дружності, правильності й зрозумілості. Моральні чесноти (шляхетний, чесний, приємний і відкритий) доповнюються тут характеристиками, іманентними «Ми» і тому незмінними: щасливий, український, вільний, міцний, великий. Семантика цього фактора *Правда і моральність дружби* доповнюється *досвідом сили й енергійності, мужністю, яка розцінюється як гарна і природна, молодечою простотою, яка об'єднує, та емоційною відкритістю.*

Запоріжжя. 45.882 % загальної отриманої дисперсії пояснено фактором, який отримав назву *Краса мужності*. Саме з цією рисою, яка також втілюється у сміливості, енергійності, гордості, досвідченості, розумі, бачать свою самобутність запоріжці. Маскулінні тенденції самоусвідомлення підтримуються і змістом другого та четвертого факторів – *шляхетність сили й волі і молода сила.*

Наперед третього фактора виходить категорія «український», яка забезпечує запоріжцям самовідчуття близькості й правильності, а також простоти й зрозумілості. Такий статево-віковий контекст самосвідомості доповнює відкритість, яка об'єднує мешканців Запоріжжя.

Київ. У семантиці першого фактора тут поєдналися атрибути позитивної нестандартності, оригінальності (сміливий, досвідчений, самобутній) і звичайності, близькості (рідний, добрий, природний, відкритий). Перший фактор доповнюється маскулінними (силовими) тенденціями другого фактора та якостями простоти, енергії й розуму – в наступних.

Порівняльний аналіз факторизованих даних дозволяє зауважити деякі спільні й відмінні риси їхньої семантики. Так, групи Тернопіль і Донецьк зближують між собою моральні цінності, а також наявність конструкта «український» у масиві провідного фактора, що, зокрема, протирічить стереотипним уявленням про неукраїнськість жителів Донбасу. У той же час,

конструкт «український» у ментальності киян займає статистично найслабшу позицію.

Однаково високі позиції у самооцінці мешканців Запоріжжя й Києва посідає конструкт «самобутність», проте самобутність запоріжців пов'язана з мужньою красою, а у киян – з досвідом життєвої сміливості.

Семантика сили (другий фактор) притаманна Донецьку, Запоріжжю й Києву, при цьому останні два міста солідарні в тому, що їхня сила є благородною. У тернопільців семантика сили «зчеплена» з моральністю і посідає більш важливе місце у свідомості (перший фактор).

Третій фактор також поєднав тернопільців і донеччан у самооцінках за ознакою статі (маскулінність), а запоріжців і киян – у когнітивній самооцінці (простота і зрозумілість). При цьому мешканці Запоріжжя наділяють такою зрозумілістю свою етнічну належність – українську.

У межах четвертого фактора перші три групи співпали в категорії «молодість». Позитивний контекст молодості у тернопільців доповнюється когнітивним аспектом (інтелект), у донеччан – комунікативним (простота), у запоріжців – стеничним (сила). Ментальність киян взагалі не актуалізує в самооцінках конструкти «молодий» (що виглядає парадоксально для територіально-поселенської спільноти, більшість членів якої не є киянами за місцем народження), а також «гордий» (що ставить під сумнів міф про столичну пихатість) і «єдиний» (останнє може пояснюватися соціальною різноманітністю жителів міста, який є центром внутрішньої міграції в країні).

П'ятий фактор в усіх випадках виявився фактором активності, за Ч. Осгудом. Для Тернополя і Києва це активність енергії, для Донецька і Запоріжжя – емоційної відкритості.

Шостий фактор, семантика якого базується на приязній гордості «Ми», виявився лише у ментальності тернопільців.

Висновки.

В ході емпіричного дослідження було отримано й узагальнено дані стосовно семантики концепту «Ми» представниками чотирьох регіональних

ментальностей: Тернополя, Донецька, Запоріжжя, Києва. Виявлено, що за ознакою когнітивної диференційованості лідирують жителі Тернополя. У мешканців Донецька уявлення про себе як групового суб'єкта відрізняється порівняною монолітністю системи конструктів. Київ і Запоріжжя в цьому сенсі посідають проміжне положення.

У самосвідомості тернопільців традиції колективної моралі, природної українськості поєднуються з авангардним відчуттям новітнього, інноваційного інтелектуального потенціалу та енергії «Ми», що дає підставу для гордості й самоповаги.

Мешканці Донецька правильність свого групового «Ми» вбачають у дружбі і зрозумілості іншим (доступності, простоті контактів?). Власну самобутність донеччани пов'язують з гордістю за свій досвід, у якому розумне начало виявляється поряд з потужною енергією, сміливістю, простотою та емоційною відкритістю, які зближують спільноту.

Маскулінні тенденції самоусвідомлення, підтриманні шляхетною силою, свободолюбством і відкритістю українців, притаманні запоріжцям.

Киян об'єднує унікальний досвід сміливості, відкритості, простота і зрозумілість їхньої сили, щирої дружби, розум й енергійність.

Завдання емпіричного вимірювання обмежило наше дослідження у даному випадку межами міської ментальності; в подальшому дослідницьке поле буде розширене за рахунок вимірювань ментальної специфіки жителів невеликих міст і сіл.

Список використаних джерел.

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / Бутенко Н. П. – К. : Вища школа. – 1989. – 244 с.
2. Ларцев В.С. Формування української особистості: духовно-ментальні фактори в контексті сучасності / Ларцев В.С. // Наука. Релігія. Суспільство. – Вип.1. – Донецьк: Наука і Освіта, ІПШІ, 2002. – С.3-12.

3. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості / Лозова О. М. – К. : Освіта України, 2007. – 402 с. : іл., табл. – Бібліогр. : с. 359–381.
4. Макеев С.А., Оксамитная С.Н., Швачко Е.В. Социальные идентификации и идентичности / Под. ред. С.А.Макеева.– К.: Институт социологии НАН Украины. – 1996. – 185 с.
5. Похилько В.И. Когнитивная дифференцированность / В.И. Похилько // Общая психодиагностика / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. М.: МГУ, 1987. – С. 238-240.
6. Проблеми психології ментальності / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; ред М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – 382 с.
7. Регіональний чинник електоральних орієнтацій в Україні [Електронний ресурс] / О. Михайлич // Режим доступа : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=78&c=1871>
8. Слюсаревський М.М. Український менталітет: ретроспективи і перспектива // Слюсаревський М.М. Ілюзії і колізії.– К.: Гнозис, 1998.– 234 с.
9. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічні детермінанти розвитку політичної та економічної ситуації у постімперській Україні / М.М. Слюсаревський // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Матеріали Всеукр. наук. конф., 29-31 трав.1995р.: [Збірник].– К., 1995. – С. 242-244.
10. Степико М. Українська політична нація: проблеми становлення / Степико М. // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 19 – 29.
11. Шматко Н.А. Территориальная идентичность как предмет социологического исследования / Н.А. Шматко, Ю.Л. Качанов // Социологические исследования. – 1997. – № 4. –94-98
12. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу / М.Т. Юрій.– К.: Таксон, 1997. – 237 с.